

Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez

VIRGIL (VIRGILIUS), Salzburg ír származású püspöke (749–784) számos ponton új fejezetet nyitott püspöksége történetében: nevéhez fűződik a salzburgi historiográfia legkorábbi műveinek, a *Gesta sancti Hrodberti confessoris*, a *Libellus Virgilii* és a *Liber confraternitatum* megalkotása, a 774-ben felszentelt Rupert-dóm megépíttetése, a püspökség és a Szent Péter-kolostor jogainak kiterjesztése és a karantánok közti misszió megszervezése.¹ Virgil legkésőbb 745 végén vagy 746 elején jött Quierzyből Bajorországba,² ezt megelőzően pedig két évet a maior domus, III. Pippin udvarában töltött, s az ő nevében indult útnak Bajorország hercegéhez, Odilóhoz,³ amiből következik, hogy Virgil már 743 végén, illetve 744 elején, Odilo frank alávetése idején Quierzybe érkezhetett.⁴ Virgil a *peregrinatio pro amore Christi* ír szokását követve⁵ társaival együtt elhagyta hazáját; társai között volt a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*⁶ által *proprius episcopus*nak

¹ Virgil irodalmi működéséhez, a *Gesta Hrodberti*hez, a *Breves Notitiae*ben fennmaradt *Libellus Virgilii*hez és fordításukhoz, valamint a karantán misszióhoz lásd NÓTÁRI TAMÁS: Források Salzburg kora középkori történetéből. Szeged 2005. 24.; 81.; 137.; 153.; 96. (a továbbiakban: NÓTÁRI 2005.)

² Bonifatius, *epistolae*. Ed. M. Tangl, MGH EE selectae. Berlin 1916. 68. (a továbbiakban: BE) – eszerint Virgil 746. július 1-jén már egy ideje Bajorországban időzött, vagyis e dátumot fogadhatjuk el legkésőbb terminus ante quemként.

³ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 2. Ed. Lošek, F. MGH Studien und Texte 15. Hannover 1997. (a továbbiakban: CONVERSIO 2.)

⁴ Vö. *Annales Mettenses priores*. Ed. Simson, B. v. MGH SS rer. Germ. in usum scholarum 10. Hannover–Leipzig 1905. a. 743.

⁵ NÉILL, Ó: Bonifaz és Virgil: Konflikt zweier Kulturen. In: Virgil von Salzburg. Missionar und Gelehrter. Salzburg 1985. 80. (a továbbiakban: NÉILL, 1985.); BREATNACH, P. A.: Über Beginn und Eigenart der irischen Mission auf dem Kontinent einschließlich der irischen Missionare in Bayern. In: Virgil von Salzburg... 85.

⁶ A *Conversio* fordítását lásd NÓTÁRI, 2005. 177–200.

nevezett Dobdagrecus (Dubdá-Cích),⁷ Virgil pedig – miként az őt kísérő Sidonius is – bajorországi működését kétségtávol felszentelt papként kezdte meg.⁸ Írásunkban Virgil, Salzburg apátja és püspöke működésének három momentumával kívánunk behatóbban foglalkozni: Bonifác és Virgil konfliktusával (I.), Virgil püspökké szentelésének időpontjának meghatározásával (II.) és a Szent Péter-kolostor, illetve a Salzburgi Püspökség javaiért és jogaiért folytatott, a *Libellus Virgili*ben általa lejegyeztetett vitáival (III.).

Anélkül, hogy Virgil származását és írországi működését bővebben módunk nyílna taglalni,⁹ érdemes röviden feltenni a kérdést, hogy Virgil és társai melyik ír kolostorból jöhettek. Röviddel halála előtt, 784 nyarán Virgil Iona kolostorának apátjait felvétette a *Liber confraternitatum*ba, hogy azt követően értük is rendszeresen imádkozzanak a Salzburgi Szent Péter-kolostorban. A lista nem csak ionai apátokat tartalmaz, hiszen az első helyen Szent Patrik, Írország apostola áll, a kilencedik ionai apátot, Adamnánt pedig Kerasus (Cíarán), Clonmacnoise apátja és Columban, Luxeuil-Bobbio apátja követi, a sort pedig a 767-ben elhunyt ionai apát, Slébíne zárja.¹⁰ Ha Ionát fogadjuk el Virgil hazájaként, s feltételezzük, hogy már apátként jött a kontinensre, felmerülhet azon kérdés is, hogy a köztes időben melyik ír kolostort vezethette, hiszen Iona apátjai közé semmiképpen sem sorolhatjuk be. Paul Grosjean azon tézis ellen foglal állást, miszerint Virgil azonos lett volna Ferg(h)illel, Aghaboe (Achad Bó) apátjával,¹¹ s ezen álláspontjához Herwig Wolfram is csatlakozott, aki ugyanakkor nem zárja ki, hogy Virgil valami-

⁷ *Conversio* 2.

⁸ BE 68.; 212.

⁹ Ehhez bővebben lásd FIAICH, T. Ó.: Virgil's Werdegang in Irland und sein Weg auf dem Kontinent. In: Virgil von Salzburg... 17.; MOISL, H.: Das Kloster Iona und seine Verbindungen mit dem Kontinent im siebenten und achten Jahrhundert. In: Virgil von Salzburg... 27.

¹⁰ *Liber confraternitatum*. Ed. Forstner, K.: Das Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg. Codices selecti 51. Graz 1974. 20 Ca 2–c 2.; WOLFRAM, H.: Virgil als Abt und Bischof von Salzburg. In: Virgil von Salzburg... 342.; WOLFRAM, H.: Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit. München 1995. 254. (a továbbiakban: WOLFRAM, 1995.); LÖWE, H.: Salzburg als Zentrum literarischen Schaffens im 8. Jahrhundert. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 115. 1975. 100; GROSJEAN, P.: Virgile de Salzbourg en Irlande. *Analecta Bollandiana* 78. 1960. 92. (a továbbiakban: GROSJEAN, 1960.)

¹¹ GROSJEAN, 1960. 97.; 100.

lyen kapcsolatban állhatott Aghaboe, Trim vagy Meath kolostorával.¹² Hogy a *peregrinatio* általános szokásán kívül személy szerint Virgilnek milyen oka lehetett arra, hogy elhagyja Ionát, találgatásokra vagyunk utalva, teljességgel azonban nem zárhatjuk ki, hogy az Iona kolostorának szellemiségét jó ideig befolyásoló szkizmának is hatása lehetett e döntésére, mivel a *Liber confraternitatum* az ionai ellenapátok nevét is tartalmazza.¹³

I. Bonifác és Virgil konfliktusa az adott kor és hely, a 740-es évek Bajorországnak aktuális problémái körül jegecesedett ki, ám e nézetkülönbségek jóval mélyebben, kettejük eltérő származásában, világképében, az őket útjukra indító kulturális közegben gyökeredztek. A Theodo herceg és a Regensburgban tevékenykedő Emmeran (Haimhrammus), a Salzburgban működő Rupert (Hrodbertus) és a Freisingban ténykedő Korbinian (Corbinianus) idején újjáéledő bajor kereszténység említett központjainak püspökségek rangjára történő emelése a városokban nem bővelkedő Bajorország hercegei számára is jelentős előrelépést jelentett volna.¹⁴ Erről tárgyalásokat folytatandó Theodo herceg 715-ben vagy 716-ban Rómába ment,¹⁵ s ezt követően II. Gergely pápa (715–731) 716. május 15-én azt a megbízást adta Martinianus püspöknek és két segítőjének, Gregoriusnak és Dorotheusnak, hogy a Bajorországban létrehozandó három, illetve négy püspökségének határait pontosan jelöljék ki annak megfelelően, ahogy Theodo a fiai között részhercegségekre osztotta fel a hercegséget, e területeken hívják össze a nemeseket és a papokat az utóbbiak hithűségét és jogszerű ordinálását is megvizsgálendő. Három püspök tanácsának kikérésével válasszanak a létrehozandó egyházmegyék élére püspököket, ám a személyeket illetően a végső jóváhagyás jogát változatlanul Róma gyakorolja.¹⁶ E püspöki székhelyek legjelentősebbikén alapítsanak érsekséget, s miként a püspökök esetében is, a személy felőli végső döntés a pápát illeti – ha nem találának megfelelő sze-

¹² WOLFRAM, 1995. 255.

¹³ GROSJEAN, 1960. 92.; WOLFRAM, 1995. 255.

¹⁴ REINDEL, K.: Das Zeitalter der Agilolfinger. In: Handbuch der bayerischen Geschichte I. Hrsg. v. M. Spindler. München 1981.² 196. (a továbbiakban: REINDEL, 1981.)

¹⁵ *Liber pontificalis*. Ed. Duchense, L. 19.; Paulus Diaconus: *Historia Langobardorum*. Ed. Waitz, G. MGH SS rer. Langobardicarum. Hannover 1878. 6., 44.

¹⁶ Hasonló szellemben íródott II. Gergely pápa 732-ben Bonifáchoz intézett levele. Vö. BE 28.; NÉILL, 1985. 79.

mélyt, úgy jelezzék ezt a pápának, aki ebben az esetben maga fog metropolitát küldeni e rang betöltésére.¹⁷ II. Gergely pápa e rendelkezése részint az 583-as Bragai Zsinat, részint a 679-es Lateráni Zsinatnak az angolszász egyházi szervezetre vonatkozó határozatait ismételte meg.¹⁸ A pápa az elődei által hasonló szituációkban – így például a Canterbury központtal létrehozott angol egyház esetében – alkalmazott gyakorlatnak megfelelően járt el, nevezetesen fenntartásokkal viseltetett a helyi klérussal szemben, s csak igen vonakodva volt hajlandó érsek ordinálását elrendelni, vagyis egy, Róma közvetlen irányítása alá helyezett egyházmegyéből álló rendszert kívánt létrehozni.¹⁹ Ezen igyekezet találkozhatott az Agilolfing-dinasztia törekvéseivel is, amennyiben a frank birodalmi egyház befolyása alól kivont, önálló területi egyház létrehozása állott érdekükben, s talán már ekkor szándékukban lehetett Salzburgot a bajor egyházi szervezet központjává tenni²⁰ – amire csak jóval később, 798-ban kerülhetett sor. Nem tudhatjuk, hogy e püspöki szervezet miért nem jött létre hamarosan a pápa kibocsátotta határozatot követően, a terv időleges megghiúsulásában talán szerepet játszhattak az Agilolfing-dinasztia belviszályai és a hatalmát kiterjeszteni igyekvő Martell Károly politikája.²¹

II. Gergely pápa germán vidékekre vonatkozó missziós politikája jórészt kimerült abban, hogy 719. május 15-én Bonifácot – konkrét célterület megnevezése nélkül – missziós feladatokkal bízta meg,²² majd 722. november 30-án püspökké szentelve a germánok lakta országok és területek felé irányította,²³ s utóbb fogadta jelentéseit, és megválaszolta kérdéseit.²⁴ III. Gergely (731–741) idejére – noha teljes pontossággal meghatározott egyházmegyei határok még nem voltak – egyfelől véget ért Bajorországban a vándorpüspökök

¹⁷ REINDEL, K.: Die Organisation der Salzburger Kirche im Zeitalter des hl. Rupert. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 115. 1975. 96.

¹⁸ BAUERREIß, R.: Kirchengeschichte Bayerns I. St. Ottilien 1958.² 58.

¹⁹ SCHMIDINGER, H.: Das Papsttum und die bayerische Kirche – Bonifatius als Gegenspieler Virgils. In: Virgil von Salzburg... 93. (a továbbiakban: SCHMIDINGER, 1985.)

²⁰ REINDEL, 1981. 226.

²¹ SCHMIDINGER, 1985. 93.

²² JAFFÉ, PH.: Regesta pontificum Romanorum. Graz 1956. 2157. (a továbbiakban: JAFFÉ, 1956.); BE 12.

²³ JAFFÉ, 1956. 2160., 2161.; BE 17., 18., 19., 21., 25.

²⁴ BE 24., 26.; SCHIEFFER, TH.: Winfried-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas. Freiburg 1980. 149.

kora, helyüket állandó székhellyel rendelkező (apát)püspökök foglalták el,²⁵ másfelől a trónra lépését követő évben, 732-ben maga a pápa bízta meg a pallium adományozásával érsekké tett, ám meghatározott metropóliát nem szerző Bonifácot a bajor egyházi szervezet reorganizációjával és szükség esetén püspökök szentelésével.²⁶ Bonifác már 719-ben ellátogatott Bajorországba,²⁷ majd 733 és 735 között Hucbert herceg meghívására végigjárta a bajor egyházmegyéket.²⁸ III. Gergely pápa legátusává nevezte ki Bonifácot, s Bajorország és Alemannia püspökeihez (Wiggóhoz, Liudóhoz, Rydolthoz, Phyphylóhoz és Addóhoz²⁹) intézett levelében arra utasította őket, hogy a Bonifác által meghatározott, a Duna mellett fekvő helyen tanácskozársra gyűljenek össze.³⁰ Bonifác véglegesen négy püspöki székhelyet határozott meg: Regensburgot, Passaut, Salzburgot és Freisingot – e városokat nem csupán mint világi központok tettek szert jelentős szerepre, szakrális legitimációjukat Regensburg, Salzburg és Freising esetében a hittérítők, Emmeram, Rupert és Korbinian működése is biztosította.³¹ Az e négy székhelyen működő (apát)püspököket nem ismerte el megyéspüspökként – anélkül, hogy püspöki rangjukat kétségbe vonta volna –, s helyüket saját maga által felszentelt püspökökkel töltötte be: Salzburgban Jánossal, Freisingban Eremberttel, Regensburgban pedig Gaubald/Gaibalddal,³² Passauban Vivilót fenntartásai ellenére meghagyta tisztségében, amit a pápa is megerősített, bár e megerősítés nem nélkülözött bizonyos dorgáló felhangot.³³ (A már jóval a bajor egyházszervezet létrehozása előtt megalapított Augsburgról és a csupán később

²⁵ WOLFRAM, H.: Die Zeit der Agilolfinger. Rupert und Virgil. In: Geschichte Salzburgs I. Hrsg. v. Dopsch, H. Salzburg 1981. 136.

²⁶ JAFFÉ, 1956. 2239; BE 26.; SCHIEFFER, 1980. 153.; SCHMIDINGER, 1985. 94.

²⁷ *Vita Bonifatii auctore Willibaldo*. Ed. W. Levison, MGH SS rer. Germ. in usum schol. 57. Hannover–Leipzig 1905. 5.

²⁸ *Vita Bonifatii* 6.

²⁹ A címzettek közül Phyphyló a passauai püspökkel, Vivilóval azonosítható, a többi címzett személyének meghatározása felettébb vitatott, illetve lehetetlen.

³⁰ JAFFÉ, 1956. 2247.; BE 44.; LÖWE, H.: Bonifatius und die bayerisch-fränkische Spannung. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen dem Papsttum und den Karolingern. In: Zur Geschichte der Bayern. Hrsg. v. Bosl, K. Wege der Forschung 60. Darmstadt 1965. 280.

³¹ SCHMIDINGER, 1985. 94.

³² *Vita Bonifatii* 7.; REINDEL, 1981. 229.; SCHIEFFER, 1980. 180.

³³ BE 45.; JAFFÉ, 1956. 2251.

a bajor püspökségek közé sorolt Säbenről nem esik szó, a részint bajor, részint sváb területeket felölelő Eichstätti Püspökség pedig csak 743/44-ben alapíttatik majd meg.³⁴) A Bonifác-féle egyházmegyei szervezet hamarosan a helyi hagyományok ápolása révén méginkább megszilárdult, Regensburgban ünnepélyesen elhelyezték Szent Emmerám relikviáit, 764-ben Tasziló Passauba vitette Szent Bálint ereklyéit, 765-ben Arbeo püspök Freisingban helyezte el Szent Korbinian földi maradványait, végül pedig 774-ben Virgil püspök gondoskodott Szent Rupert és társai ereklyéinek tiszteletéről a salzburgi dómban.³⁵

Az érsekség felállításának kérdéséről egyelőre nem esett szó, többek között talán azért sem, mert Bonifác saját életében feleslegesnek vélte a püspökségeket összefogó metropólia létrehozását, így tehát a továbbiakban is pápai legátusként és missziós érsekként felügyelte a püspökök működését.³⁶ Bonifáccal szemben – noha ekkorra érte el befolyásának csúcát – bizonyos kritika kezdett megnyilvánulni, s a frank maior domus és az Agilolfingek közti konfliktus elmélyültével Odilo és Bonifác is némiképp eltávolodtak egymástól, mivel az érsek nyíltan Karlmannhoz csatlakozott.³⁷ Zakariás pápa (741–752) 742-ben legátusként Sergiust küldte Bajorországba, akit Odilo akár Bonifác helyettesének is tekinthetett, s a pápának is érdekében állhatott a bajor herceg megnyerése a langobardok elleni szövetségésként. Sergius küldetése igen szerencsétlen véget ért, az Odilo és sógorai, Karlmann és Pippin közötti összecsapást megelőzően megjelent a frank táborban, s Szent Péter nevében békére intette őket, majd a herceg veresége után fogságba esett. Ezt követően Zakariás megújította Bonifác legátusi méltóságát mind Germánia, mind Gallia tekintetében, ám Bonifác tekintélye már meglehetősen megcsappant, olyanmire, hogy maga által ordinált bajor püspökök sem voltak hajlandók részt venni az általa rendezett zsinaton.³⁸ Bonifác pályafutásának vége felé bontakozott ki életének egyik legsúlyosabb konfliktusa: az összeütközés Virgillel.

³⁴ REINDEL, 1981. 230.

³⁵ SCHMIDINGER, 1985. 95.

³⁶ SCHIEFFER, 1980. 184.

³⁷ F. PRINZ: Frühes Mönchtum im Frankenreich. Kultur und Gesellschaft in Gallien, den Rheinlanden und Bayern am Beispiel der monastischen Entwicklung (4. bis 8. Jahrhundert). München–Wien 1965. 442.

³⁸ SCHMIDINGER, 1985. 95.

A 745 után a Bajorországban működő Virgilt és kísérfőjét, Sidoniust Bonifác azzal bízta meg, hogy kereszteljék újra azokat a bajorokat, akiknek egy helyi pap az „*in nomine patria et filia et spiritus sancti*” fordulat kíséretében szolgáltatta ki a keresztség szentségét.³⁹ Nem sokkal ezt megelőzően, 744. november 5-én Zakariás pápa Bonifácot egész Germánia és Gallia legátusává nevezte ki,⁴⁰ ezzel mintegy a pápaság és a frank egyház közötti közvetítővé téve.⁴¹ Virgil és Sidonius megtagadták az utasítás végrehajtását, Rómához fordultak, s a pápa az ő javukra döntötte el a vitát, 746. július 1-jén pedig tájékoztatta Bonifácot parancsa helytelen voltáról, és közölte vele, hogy a hibás formulával megkeresztelteket elegendő kézrátétellel megtisztítani, s hogy a Szentháromság nevében végrehajtott keresztség még abban az esetben is érvényes, ha eretnek szolgáltatta ki.⁴² Zakariás pápa okfejtése plauzibilisnek tűnik, hiszen a felmerülő nyelvi problémákra már III. Gergely pápa is hasonló megoldást javasolt,⁴³ ha azonban figyelembe vesszük a többi, Bonifáchoz intézett, többek között II. Gergelytől, III. Gergelytől és Zakariástól származó pápai utasítást, úgy Bonifác bizonytalansága és szigora is érthetővé válik.⁴⁴ Bonifác kétségkívül ismerte az eretnekek által kiszolgáltatott keresztségre vonatkozó egyházi álláspontot, ám jelen esetben abból indult ki – amit ebben a korábbi pápai állásfoglalások is megerősítették –, hogy a Szentháromság megnevezése nélkül végrehajtott keresztelés érvénytelen. A Bonifác által joggal kifogásolt formában keresztelő bajor pap valóban „*a haza, a leány és a szentlélek*” nevében szolgáltatta ki e szentséget.⁴⁵ Virgil és Sidonius ellenszegülése annál is inkább felháboríthatta Bonifácot, hiszen a 742-ben megtartott, *Concilium Germanicum* néven ismert zsinat expressis verbis püspöki fennhatóság alá rendelte a papok által végrehajtott keresztelések ellenőrzését.⁴⁶ Saját szemszögéből nézve Virgil eljárása sem volt kifogásolható, hiszen az ír szokások szerint a keresztség kiszolgáltatása minden pap szuverén

³⁹ BE 68.

⁴⁰ BE 58.

⁴¹ LÖWE, 1965. 279.

⁴² BE 68.; SCHMIDINGER, 1985. 96.

⁴³ BE 45.

⁴⁴ BE 12.

⁴⁵ WOLFRAM, 1995. 256.

⁴⁶ *Concilium Germanicum*. Ed. Rau, R.: Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 4b. Darmstadt 1968. 2.; BE 56.

joga, s abba a püspöknek sincsen joga beavatkozni, valamint átlátta, hogy e különös keresztelési formulát használó pap esetében nem valamiféle eretnekséget, új tant hirdetni vágyó szellemiséggel, hanem egyszerű tudatlansággal lehet dolga.⁴⁷

Bonifác folytatván a vitát, újabb levelet írt a pápának, amelyben Virgilt eretnekséggel vádolta, ami az antipodoiról szóló tanra vonatkozott, nevezetesen hogy a földgolyó túlsó felén szintén élnek emberek, akiket egy másik Nap és egy másik Hold világít meg.⁴⁸ A Föld gömbalakjáról szóló tan nem állott ellentétben az egyházi auktoritások, így például Augustinus, Isidorus Hispalensis és Beda Venerabilis véleményével, az antipodoi kérdését illetően azonban mind Augustinus, mind Beda Venerabilis óvakodott véleményt nyilvánítani, Isidorus pedig egyértelműen fantáziaszüleménynek minősítette.⁴⁹ Ugyanakkor az antipodoi tana magában hordozta az emberi nem egységének és ezáltal a megváltás egyetemességének megkérdőjelezését.⁵⁰ Bonifác – pragmatikus és szervezői elme lévén⁵¹ – igen csekély érdeklődést mutatott a természettudományos vizsgálódások és spekulációk iránt, és Virgil bevádolásában nem csekély szerepet játszhatott az ír apáttal szembeni, nem új keletű ellenszenv is.⁵² E vádak ismeretében Zakariás pápa 748. május 1-jén kelt levelében már korántsem mutatkozott oly feltétel nélkül támogatónak Virgil és Sidonius iránt, mint korábban; s hogy Sidoniuştól is némiképp elhatárolta magát, egyértelműen jelzi, hogy nézetét nem csupán a Bonifác által Virgil ellen felhozott, annak kozmológiai tévtanaira vonatkozó vádjai változtatták meg. Zakariás mind Virgilt, mind pedig Sidoniußt Rómába hívatta, s levelet küldött az időközben elhunyt Odilo hercegnek is, hogy maga gondoskodjék arról, hogy Virgil valóban útra keljen, valamint elhatárolta magát attól, hogy valaha is Virgilnek ígerte volna Salzburg püspöki székét, ehelyett megkérdőjelezte Virgil papi jogosultságait, Bonifácot – akit egyúttal békülékenységre

⁴⁷ WOLFRAM, 1995. 256.

⁴⁸ BE 80.

⁴⁹ Vö. LÖWE, H.: Ein literarischer Widersacher des Bonifatius, Virgil von Salzburg und die Kosmographie des Aethicus Ister. Akademie der Wissenschaften und Literatur in Mainz. Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 11. 1951. 939. Virgil szerzőségét illetően teljességgel eltérő álláspontot képvisel PRINZ, O.: Die Kosmographie des Aethicus. MGH Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters 14. München 1993. 1–84.

⁵⁰ WOLFRAM, 1981. 143.

⁵¹ LÖWE, 1951. 963.; NÉILL, 1985. 77.

⁵² SCHMIDINGER 1985. 97.

és szelídségre buzdított – pedig megbízta, hogy Virgilt és az érintett ír papokat zsinati fórum elé állítsa, s ha az eretnységben bűnösnek találtatnának, az egyházból kizárja.⁵³ Az ügy esetleges további következményeiről nem tudunk semmit, Virgil nem indult útnak Rómába, illetve szakadásra sem került sor, s nagy valószínűséggel a pápa beleegyezésével kapta meg Salzburg betöltetlen püspöki székét – ennek során vélelmezhetően megkerülték a pápai legátust, Bonifácot. A salzburgi egyházmegye megszerzéséhez rendelkezésre állott III. Pippin engedélye, amire a 743-ban bekövetkezett bajor vereség folytán⁵⁴ mind de facto, mind pedig de iure szükség volt,⁵⁵ a pápai *licentiát* feltehetően Odilo szerezte meg,⁵⁶ amiből az is világosan kitűnik, hogy a bajor herceg és Virgil jól együtt tudtak működni – akár Bonifác ellenében is.⁵⁷ (Heinz Löwe az antipodoi tanáról szóló váddal hozza – nagy valószínűséggel helyesen – kapcsolatba az Aethicus Ister nevéhez kötődő művet, a *Cosmographiát* azon érveléssel, hogy Virgil ezen, 768 után e fiktív szerző álneve alatt írott opusszal kívánt utólag szarkasztikus elégtételt venni 754-ben mártíromságot szenvedett hajdani riválisán, Bonifácon.⁵⁸)

II. A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* második fejezete először a Rupert halálát, illetve Salzburgból történt távozását követő időszak egyházi előjáróit (püspökeit, illetve apátjait) sorolja fel,⁵⁹ majd Virgil származásáról

⁵³ BE 60.; WOLFRAM, 1995. 256.

⁵⁴ JAHN, J.: *Ducatus Baiuvariorum. Das bairische Herzortum der Agilolfinger. Monographien zur Geschichte des Mittelalters* 35. Stuttgart 1991. 186.

⁵⁵ *Lex Baiuvariorum*. Ed. K. Beyerle. München 1926. 1., 10.

⁵⁶ BE 80.; „*Postea vero, cum Virgilius peregrinus donante Otilone duce suscepit regimen ipsius Iuvavensis sedis et episcopatum ...*” (*Breves Notitiae*. Ed. Lošek, F. *Notitia Arnonis und Breves Notitiae. Die Salzburger Güterverzeichnisse um 800. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 130. 1990. 8., 5. a továbbiakban: BN)

⁵⁷ WOLFRAM, 1995. 257.

⁵⁸ LÖWE, 1951. 901.

⁵⁹ „*[Sequitur dehinc catalogus episcoporum sive abbatum eiusdem Iuvavensis sedis, quam evangelicus doctor Roubertus ab anno adventus eius de Wormatia in Bawariam usque in die vocationis suae rexit. Anno nativitatis Domini DCXCIII.] Igitur post excessum beatissimi Rouberti pontificis vir carus omni populo egregiusque doctor et seminator verbi Dei Vitalis episcopus sedem Iuvavensem regendam suscepit. Post cuius transitum Anzogolus extitit abbas. Post cuius depositionem predictae sedi adhesit Savolus abbas. Cuius vite finito cursu Ezius abbas successit. Quo migrante de saeculo iterato illa sedes honorata refulsit episcopo Flobargiso. Post quem Iohannes pastorem gessit in sede praefata curam.*” (*Conversio* 2.)

és bajorországi működésének kezdeteiről fog hosszabb elbeszélésbe.⁶⁰ A *Conversio* által e fejezetben említett püspökök és apátok sorrendje a következő: Rupert püspök, Vitalis püspök, Anzogolus apát, Savolus apát, Flobargisus püspök, János püspök, Virgil püspök. Ettől eltérő sorrendet és besorolásokat mutat mind a *Liber confraternitatum* által adott felsorolás,⁶¹ mind pedig egy, a *De ordine conprovincialium pontificum* gyűjteményében található versezet.⁶² Míg a *Liber confraternitatum*-ban Vitalis püspök és apát Anzogolus apát után a második helyet foglalja el, addig a *Conversio* szerint Rupert maga nevezi ki Vitalist utódjául. Anzogolus és Vitalis sorrendjének felcseréléséért feltehetően a már említett gyűjtemény versezete a felelős, hiszen e forrás értelemszerűen csak Rupert püspöki méltóságot is viselő utódait sorolja fel; tény azonban, hogy a Rupert után és Virgil előtt említett férfiakról igen keveset, illetve olykor nevükön kívül semmit sem tudunk.⁶³ Közülük az első, már ténylegesen a 739-ben püspökséggé emelt Salzburg számára ordinált püspök (és apát) János volt, akit Bonifác helyezett e székbe, s akit nemesi adományok megszerzőjeként ismerünk – számos forrás még jóval halála után is János szerzeteseiről beszél.⁶⁴ János püspök 746. június 10-én vagy – s ez tűnik valószínűbbnek – 474-ben, az említett napon távozott az élők sorából.⁶⁵

⁶⁰ „Isdem igitur temporibus, scilicet Otilonis ducis Bawariorum, qui tunc subiectus fuit regi Pipino Francorum, venit vir quidam sapiens et bene doctus de Hibernia insula nomine Virgilius ad praedictum regem in Francia loco vocato Karisiaco. Qui propter Dei amorem retinuit eum secum fere duobus annis et comperto eo bene docto misit eum praefato duci Otiloni ac concessit ei episcopatum Salzburgerensem. Qui dissimulata ordinatione ferme duorum annorum spatiis habuit secum proprium episcopum comitantem de patria nomine Dobdagrecum ad persolvendum episcopale officium. Postea vero populis petentibus et episcopis regionis illius consensit Virgilius consecrationem accipere ordinatusque est a conprovincialibus praesulibus ad episcopum, anno scilicet nativitatis Domini DCCLXVII sub die XVII Kalendas Iulii.” (*Conversio* 2.)

⁶¹ „Hrodperthus episcopus et abbas, Anzogolus abbas, Vitalis episcopus et abbas, Savolus abbas, Izio abbas, Flobrigis episcopus et abbas, Iohannis episcopus et abbas, Virgilius episcopus et abbas.” (*Liber confraternitatum* 14 Aa 1.)

⁶² *De ordine conprovincialium pontificum*. Ed. Dümmler, E. MGH Poetae Latini 2. Berlin 1884. 1., 1a–b. „Hrodbertus episcopus, Vitalis episcopus, Flobargisus episcopus, Iohannes episcopus, Virgilius episcopus.”

⁶³ HERMANN, K. F.: Geschichte der Erzabtei St. Peter zu Salzburg I. Salzburg 1996. 58.; WOLFRAM, 1995. 252.

⁶⁴ BN 8., 13. monachi sancti Rudberti atque Iohannis; Willibaldus, Vita Bonifatii 7.

⁶⁵ BE 68., 80., 212.

Virgil a salzburgi megérkezését követő néhány évben Virgil csak az apáti tisztséget töltötte be, hiszen – a *Conversio* elbeszélése szerint – hozzávetőleg két esztendőn át halogatta püspökké szentelését, s helyette a püspöki feladatokat az őt hazájából Bajorországba elkísérő Dobdagrecus látta el.⁶⁶ Virgil püspökké szentelésére nagy valószínűséggel 749. június 15-én került sor,⁶⁷ a *Conversio* szerint azonban csak a nép és az ország püspökei hosszas unszolására volt hajlandó magát 767. június 15-én püspökké szenteltetni. Míg a püspökké szentelés napja nem tűnt kérdésesnek, a szentelés éve jó ideig vitatott volt, mivel a *Conversio* által hagyományozott két dátumot, Virgil 745/46-os Bajorországba érkezése utáni bő kétéves várakozás és állítólagos 767-es püspökké szentelése nem lehetett összehangolni. E kérdés megválaszolása során négy momentumot kell tekintetbe venni: Virgil helyét a bajor püspökök rangsorában, Otting megalapítását, amire Virgil püspökké szentelésének évében került sor, s amit Pippin és Odilo – évszám megnevezése nélkül ugyan – közösen datáltak,⁶⁸ a *Conversio* második fejezetének azon közlését, amely szerint miután 746/47-ben Virgil átvette a salzburgi egyház irányítását, két évvel később volt hajlandó magát püspökké szenteltetni, s végül Virgil *abba(s)*kénti megnevezésének előfordulását az okleveles anyagban.⁶⁹

A 776/77-es Dingolfingi Zsinat jegyzőkönyvét, amely a bajorországi püspökök és apátok között létrehozott imaközösségről szóló megállapodást tartalmazta, a következők írták alá: Manno neuburgi, Alim säbeni, Virgil salzburgi, Wisurich passauai, Sindbert regensburgi és Arbeo freisingi püspök.⁷⁰ Az aláírás sorrendjét a rangidő, vagyis felszentelés anciennitása határozta meg, amint ezt a nyugati-gót *Ordo de celebrando concilio* alapján a pseudoisidorusi gyűjtemény meghatározta.⁷¹ Ha tehát a Dingolfingi Zsinat jegyzőkönyvének aláírói e sorrendet követték, úgy kizártnak tűnik, hogy Virgilt csak 767-ben szentelték volna püspökké, hiszen Arbeót vélelmezhetően 764-ben már püspökké szentelték, a *Traditio Frisingensis* egy, 765. május 17-én kelt darabja

⁶⁶ *Conversio* 2.

⁶⁷ WOLFRAM, 1995. 258.

⁶⁸ BN 13., 1.

⁶⁹ WOLFRAM, 1995. 258.

⁷⁰ *Notitia de pacto fraternitatis episcoporum et abbatum Bawaricorum*. Ed. Werminghoff, A. MGH Conc. 2, 1/1. Hannover–Leipzig 1906. Vö. Jahn, 1991. 512.

⁷¹ FICHTEAU, H.: Die Reihung von Zeugen und Konsentienten. In: Beiträge zur Mediävistik 3. Stuttgart 1986. 176.

azonban már egyértelműen püspökként említi⁷² – többek között ez alapján érvelt már 1971-ben Herwig Wolfram a 755-ös felszentelési dátum mellett,⁷³ ami azonban a szakirodalomban nem vált általánosan elfogadottá.⁷⁴ (Az aláírások sorrendje bizonyos esetekben természetesen hibás következtetésekre vezethet, kiváltképp akkor, ha a távollevők aláírásai csak utólag kerültek a jegyzőkönyvre,⁷⁵ ám ebben az esetben az aláírók nagy valószínűséggel mindannyian jelen voltak az okmány elkészítésekor.⁷⁶ Azon tény, hogy a dingolfingi *Notitia de pacto fraternitatis* valóban megbízható a felszentelés időrendjében tartalmazza az aláíró püspökök neveit, támasztja alá néhány további forrás is. Egy 770-ből származó adománylevél a tanúk két listáját is tartalmazza, az első lista élén III. Tasziló áll, akit Alim és Arbeo püspök követ, a második listát Virgil nyitja, s őt Wisurich püspök követi.⁷⁷ Egy másik, 777. november 16-án kelt, szintén Freisingből származó oklevél egy, a herceg és a nemesek hozzájárulásával és Virgil püspök jelenlétében végrehajtott adományról szól, s tanúként Freising püspökét, Arbeót és Neuburg püspökét, a két hónappal korábban Manno örökébe lépett Odalhartot említi.⁷⁸ Kremsmünster alapítólevele három jelenlévő püspökről tesz említést: Virgilről, Sindbert regensburgi és Waltrich passauai püspökről.⁷⁹ Míg a *Notitia de pacto fraternitatis* Sindbert előtt említette Wisurichot, addig a kremsmünsteri oklevél Sindbert mögé helyezte Wisurich utódját, Waltrichot; mivel azonban 777 első feléből rendelkezünk olyan forrással, amely szerint Wisurich még életben volt, megállapíthatjuk, hogy Kremsmünster alapítása idején Waltrich még nem régóta lehetett hivatalában.⁸⁰ Mindezek alapján – Herwig Wolframot követve – megállapítható, hogy a csupán 770 és 777 között említett Wisurich passauai püspöknek már Arbeo előtt püspökké kellett lennie, s ugyanez áll Sindbertre, Regensburg püspökére is, vagyis Virgil püspökké szentelé-

⁷² *Traditio Frisingensis*. Ed. Th. Bitterauf: Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte. Neue Folge 4–5. München 1905–1909. Nr. 23. Vö. Jahn, 1991. 376.

⁷³ WOLFRAM, H.: Der Zeitpunkt der Bischofweihe Virgils von Salzburg. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 79. 1971. 297.

⁷⁴ LÖWE, 1975. 111.

⁷⁵ FICHTEAU, 1986. 176.

⁷⁶ WOLFRAM, 1995. 259.

⁷⁷ *Traditio Frisingensis* Nr. 39.

⁷⁸ *Traditio Frisingensis* Nr. 86.

⁷⁹ WOLFRAM, 1995. 377.

⁸⁰ WOLFRAM, 1995. 259.

sére mindenképpen 764/65 előtt került sor, tehát a *Conversio* említette 767-es évszám nem állja meg a helyét.⁸¹

A *Breves Notitiae*⁸² Otting alapítását expressis verbis Virgil püspökké szentelésének esztendejére datálja, valamint hangsúlyozza, hogy ezen eseményre Pippin király és unokaöccse, Tasziló herceg idején került sor.⁸³ A kettős (királyi és hercegi) datálást 754/55-ből és 760/62-ből származó freisingi oklevelekben megtalálhatjuk.⁸⁴ Miután a hatalmat ideiglenesen magához ragadó Grifót (Hiltrud féltestvérét) Pippin segítségével kiűzték Bajorországból, Pippin az akkor nyolcesztendőös Taszilót Bajorország hercegévé tette.⁸⁵ Tasziló 754-ben bekövetkezett haláláig anyja, Hiltrud – s rajta keresztül közvetetten nagybátyja, Pippin – 754 és 757 kötött Pippin gyakorolt gyámságot.⁸⁶ 757-ben, a Compiègne-ben tartott birodalmi gyűlésen bocsátotta el Pippin Taszilót gyámsága alól, amiről azonban a hivatalos frank történetírás forrásai nem tesznek említést.⁸⁷ Herwig Wolfram a Theodor Bitterauf-féle editióra hivatkozva említést tesz a *Traditio Frisingensis* egy darabjáról,⁸⁸ s a szöveghagyományt megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a kettős datálás használatára még 757 után is lehetőség nyílt, ám 763 után erre már nem találkozhatni erre vonatkozó precedenssel; mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a *Breves Notitiae* vizsgált, Virgil püspökké szentelésének évéről hírt adó pasz-

⁸¹ WOLFRAM, 1995. 260.

⁸² A BN fordítását lásd Nótári, 2005. 153–176

⁸³ „De cella apud Ottingen. Cellam, que dicitur Ottinga, temporibus domni Pippini regis et Thasilonis ducis nepotis Guntherius quidam comes in pago Chiemingen in propria hereditate sua construxit et ecclesiam pro amore dei et anime sue salute ad sevicium dei et sanctorum eius. Convocavitque illuc Virgilium episcopum eodem anno, quo ad episcopum ordinabatur ...” (BN 13., 1–2.)

⁸⁴ *Traditio Frisingensis* Nr. 7–9b

⁸⁵ *Annales regni Francorum* (Ed. F. Kurze, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum 6. Hannover 1895.) a. 748; *Annales qui dicuntur Einhardi* (Ed. F. Kurze, MGH SS rer. Germ. in usum scholarum, Hannover 1895.) a. 748; *Annales Mettenses priores* a. 749.

⁸⁶ WOLFRAM, H.: Das Fürstentum Tassilos III., Herzogs der Bayern. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 108. 1968. 160.

⁸⁷ Ehhez lásd Nótári, 2005. 43.; KLEBEL, E.: Bayern und der fränkische Adel im 8. und 9. Jahrhundert. In: Grundfragen der alemannischen Geschichte. Mainvorträge 1952. Vorträge und Forschungen 1. 1955. 193.; KIENAST, W.: Die fränkische Vasallität. Von den Hausmeiern bis zu Ludwig dem Kinde und Karl dem Einfältigen. Frankfurt a. M. 1990. 80.

⁸⁸ *Traditio Frisingensis* Nr. 22.

szusa semmiképpen sem vonatkozhat 767-ben történt eseményekre.⁸⁹ Ezen interpretációt erősíti egyfelől az is, hogy a *Breves Notitiae* Pippin *neposaként*, vagyis függő helyzetét hangsúlyozva említi Taszilót, másfelől pedig, hogy az elbeszélés szerint Gunther gróf Tasziló tanácsára és egyetértésével kéri Pippin király engedélyét az általa végrehajtandó adománytételhez.⁹⁰ E momentumokból világossá válik, hogy Otting alapítására – s Virgil azzal azonos esztendőben történt püspökké szentelésére – azon időszakban kerülhetett sor, amikor Tasziló közvetett vagy közvetlen ellenőrzést, gyámságot gyakorolt Tasziló felett, vagyis 748/49 és 757 között.⁹¹

Jó okkal feltételezhetjük, hogy azon, a *Conversio* elbeszélése szerint két esztendeig tartó időszak, ami Virgil (745/46-os) Bajorországba érkezése és püspökké szentelése között eltelhetett, valamivel – talán csak egy évvel – hosszabb lehetett, mivel 749. júniusának 15. napja vasárnapra esett, ami a püspökszenteléshez ideális napként szolgálhatott. Azon tény, miszerint Virgilt azon időszakban szentelték püspökké, amikor a frank uralkodó igen jelentős befolyást gyakorolt a Bajor Hercegségre, egyértelműen egybecseng a Pippin és Virgil közötti személyes jó viszonytal.⁹²

Két, 747-ben, illetve 748-ban történt eseményekről hírt adó forrás említi Virgilt *abba(s)ként*: a Maximilianszelle körül támadt, a *Notitia Arnonis*-ban⁹³ olvasható vita leírása – a vita egyik résztvevő, Odilo herceg 748. január 18-án meghalt, vagyis a vizsálya még 747-ben kerülhetett sor⁹⁴ –, valamint a *Traditio Frisingensis* egy, Odilo által megkezdett, majd Tasziló által röviddel apja halála után, azaz még 748-ban befejezett adományról szóló darabja.⁹⁵ Ezen ér-

⁸⁹ WOLFRAM, 1995. 261.

⁹⁰ „Postea vero una cum consilio et consensu Thassilonis ducis peciit domnum Pippinum regem ...” (BN 13., 10.)

⁹¹ WOLFRAM, 1995. 262.

⁹² WOLFRAM, 1995. 262. A *Conversio*-ban olvasható 767-es esztendő nagy valószínűséggel a salzburgi Rupert-dóm építésének megkezdését jelzi, amint ezt mind a *Conversio* egy, XIII. századi kézirata, mind pedig az *Annales s. Rudberti* 767-hez tett bejegyzése alátámasztja. Ehhez lásd HAIDER, S.: Zur Baugeschichte des Salzburger Virgil-Domes. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte 80. 1972. 35.

⁹³ A *Notitia Arnonis* fordítását lásd NÓTÁRI, 2005. 141–152.

⁹⁴ „Cepit autem Virgilius abba hanc ipsam causam querere ad Otilonem ducem ...” (*Notitia Arnonis*. Ed. Lošek, F. *Notitia Arnonis und Breves Notitiae*. Die Salzburger... 8., 7.) (a továbbiakban: NA)

⁹⁵ *Traditio Frisingensis* Nr. 3.

vek alapján teljes joggal feltételezhetjük, hogy a *Conversio* említette, két esztendeig tartó várakozási-halogatási időt 747-től számíthatjuk, s hogy az addig apátként tevékenykedő – s ezzel mind az ír, mind pedig a kolostori életnek nagy jelentőséget tulajdonító ruperti hagyományt folytató – Virgilt 749. június 15-én szentelték Salzburg püspökévé, s ezt követően vette át a nagy valószínűséggel csak általános püspöki ranggal bíró, ám a Salzburgi Püspökség irányításával de iure meg nem bízott Dobdagrecustól a püspöki teendők el látását.⁹⁶

III. Virgil már apátként is több esetben erőiesen fellépett a salzburgi Szent Péter-kolostor jogainak védelmében – ezt a kolostor javáért felelős apáttól az ír regula is megkövetelte, ám Virgil számos ponton épp az ír szokásjoggal ellentétes kontinentális (frank) rendszer követelményeit igyekezett érvényre juttatni.⁹⁷ Noha közvetlen jó viszonyt ápolt Odilo herceggel, miután átvette Salzburg vezetését, vitát kezdeményezett a bischofshofeni *cella sancti Maximiliani*, vagyis a Szent Miksa szerzetesi lak vagyona felett. A pongau *cella sancti Maximilianit* még Szent Rupert alapította Theodo herceg hozzájárulásával és a fivérek, Tonazanus és Urso közreműködésével,⁹⁸ ám ezt a betörő szlávok hamarosan lerombolták.⁹⁹ A *Breves Notitiae* részét képező *Libellus Virgilii* első részének¹⁰⁰ elbeszélése szerint a helyre, ahol utóbb a szerzetesi lakot emelték, Rupert szolgálja, Tonazan és a herceg szolgálja, Ledi találtak rá.¹⁰¹ Miután 741-ben Odilo hazatért száműzetéséből a frankoktól, a számkivetésbe őt elkísérő, hűséges káplánjának, Ursus/Ursónak adományozta Szent Miksa vagyonát¹⁰² és a hosszabb ideje elhagyott szerzetesi lakot, hogy azt építse újjá. (Nagy valószínűséggel nem csupán Ursus töltött be bizalmi pozíciót a herceg mellett, hanem már elődei, a *gens Albina* tagjai is közelebbi viszonyban álltak Theodo és Theodbert herceggel.¹⁰³) A *Notitia Arnonis* be-

⁹⁶ WOLFRAM, 1995. 262.

⁹⁷ WOLFRAM, 1995. 263.

⁹⁸ NA 8., 1–4.

⁹⁹ BN 3., 15.; 8., 2.

¹⁰⁰ BN 3., 1–16.

¹⁰¹ BN 3., 1.

¹⁰² A kolostoroknak, szerzetesi lakoknak tett adományok, illetve az általuk birtokolt vagyon de iure a védőszent tulajdonát képezte.

¹⁰³ JAHN, 1991. 204.

számolója ezen eseményről kevésbé áttekinthető és logikus. A kolostor megalapítását követően Tonazanus és Urso utódaikat, Vurmharit és Cissimót (a *Libellus Virgilii* Tonazan és Ledi utódairól, Wernhariusról és Dulcissimusról tesz említést¹⁰⁴) a salzburgi Szent Péter-kolostorba küldték tanulni, majd ezek felnövekedvén azt kérték Ruperttől, hogy az elődeik által a kolostornak adományozott vagyon felét halálukig haszonélvezőként birtokolhassák és használhassák, amire Rupert engedélyt is adott, ám kikötötte, hogy a vagyon másik fele a továbbiakban is a Szent Péter-kolostort illeti; a későbbiekben Vurmhari és Cissimo kieszközölték a már általuk is birtokolt vagyon haszonélvezetét utódaik számára, ám Odilo herceg koráig fennmaradt a függelmi viszony Salzburggal.¹⁰⁵ Odilo káplánja, Urso az egész vagyont *beneficium*ként kérte a maga számára, s Odilo eleget is tett e kérésnek, erőszakkal elvéve azt a salzburgi kolostortól – Virgil apát megkísérelte ezt a hercegtől visszakövetelni, aki laufeni birtokát kívánta Virgilnek cserébe felajánlani, ám az apát ehhez nem járult hozzá, s Odilo jogtalanul megtartotta a kolostortól elragadott vagyont.¹⁰⁶

A *Breves Notitiae* magját képező *Libellus Virgilii* második, Pongauról és Szent Miksa lakáról szóló részben¹⁰⁷ Virgil nem tér ki a *cella* újbóli megalapítására, elbeszélésében arra szorítkozik, hogy Odilo átadta a *cella Maximilianit* és annak ingatlanait átadta *beneficium*ként káplánjának, Ursusnak.¹⁰⁸ Erre Virgil Bajorországba érkezése előtt, püspöki közreműködés nélkül került sor – a püspöki részvétel hiánya vélelmezhetően annak a jele, hogy Odilo ezzel is igyekezett a püspöki befolyást az adományok feletti hercegi rendelkezési joggal szemben háttérbe szorítani, és birtokok kolostori és templomi célra történő adományozása révén saját hatalmi szféráját kiterjesz-

¹⁰⁴ BN 3., 1.

¹⁰⁵ NA 8., 5–6.

¹⁰⁶ „Tunc quoque Urso cappellanus Otilonis petiit, ut ei ipsas res ex integro daret in beneficium, et ita Otilo fecit et tulit per vim de monasterio Salzpurch. Cepit autem Virgilius abba hanc ipsam causam querere ad Otilonem ducem, et Otilo voluit illud comparare cum eo, quod habuit ad Laufom, et hoc Virgilius nullatenus consensit, et ita Otilo permansit retinendo iniuste, quod de Salzburch monasterio subtraxit.” (NA 8., 6–7.)

¹⁰⁷ BN 8., 1–15.

¹⁰⁸ BN 8., 4. Deditque Otilo dux, ut hic predictum est, Urso presbitero suo hoc ipsum ad Albinam et ipsam cellam in beneficium.

teni.¹⁰⁹ Virgil – az Odilóval ápolt jó kapcsolat és együttműködésük ellenére – határozott lépéseket tett, hogy az egyházi/püspöki és a világi/hercegi javadalmakat s az ezek feletti rendelkezési jogot elkülönítse. Virgil meglehetősen egyoldalú s nem is teljességgel ellentmondásmentes képet ad az Ursusszal történt összeütközésről.¹¹⁰ A hercegi káplán, Ursus azon *genealogia Albi*ába tartozott, amelynek tagjait Theodbert herceg Istennek és Szent Miskának ajánlott fel, amikor Rupert ugyanott, Pongauban templomot is szentelt,¹¹¹ illetve Ursus fellépése kapcsán *expressis verbis* hangsúlyozza, hogy Theodbert herceg a *cella Maximilianit* Rupertnek és püspöki székhelyének adományozta¹¹² – természetesen nem állapítható meg, hogy Rupert kapcsán, aki Salzburgban nem talált és nem is alapított püspökséget, a püspöki székhely említése magára Virgilre vezethető-e vissza, vagy pedig csak a *Breves Notitiae* összeállítása során végzett szerkesztői tevékenység eredménye, interpolációja-e.¹¹³ A továbbiakban Virgil – mintegy Odilo herceg számára mentséget keresve – megemlíti: a herceg nem tudta, hogy a pongaui templomot Theodo és Theodbert hozzájárulásával Rupert építtette és szentelte fel, s hogy Theodbert herceg mind a szerzetesi lakot, mind pedig az ott lakó embereket a Salzburgi Püspökségnek adományozta.¹¹⁴ Odilo természetesen hamarosan tudomást szerezhetett a jogi helyzetről, mégis megtagadta Virgil követelését, hogy visszaadja neki az Ursusnak ajándékozott *cella Maximilianit* – a *Breves Notitiae* indokolása szerint azért, mert nem akarta megszomorítani káplán-

¹⁰⁹ JAHN, 1991. 205; JAHN, J.: Tradere ad Sanctum. Politische und gesellschaftliche Aspekte der Traditionspraxis im agilolfingischen Bayern. In: Gesellschaftsgeschichte 1. 1988. 400.

¹¹⁰ Vö. WANDERWITZ, H.: Der Libellus Virgilii und das Verhältnis von Herzog und Bischöfen in Bayern. In: Virgil von Salzburg... 358.

¹¹¹ „In peregrinatione Otilonis fuit cum eo quidam presbiter capellanus eius Ursus nomine, qui de illa genealogia erat supradictorum hominum de Albina, quos Theodbertus dux tradidit deo et sancto Maximiliano ad Pongo, quondam domnus Rudbertus episcopus illam ibi ecclesiam dedicavit.” (BN 8., 1.)

¹¹² „...quod Theodbertus dux, ut predictum est, dedit sancto Maximiliano et domno Rudberto episcopo ad sedem suam.” (BN 8., 2.)

¹¹³ JAHN, 1991. 207³⁵⁴.

¹¹⁴ „Et Otilo dux nescius erat, qualiter domnus Rudbertus eundem locum ad Pongo primo cepit construere et ecclesiam ibi edificavit et consecravat concedentibus ducibus Theodone et Theoderto filio eius. Sed et hoc nescivit, quod Theodbertus dux ipsos homines ibidem tradidit et ipsam cellam cum omni traditione suo confirmavit sancto Rudberto episcopo ad sedem Iuvavensem episcopatus sui.” (BN 8., 3.)

ját.¹¹⁵ Erre Virgil azzal próbálkozott, hogy a Rupert és a herceg szolgálai, Tonazan és Ledi (a *Notitia Arnonis* elbeszélésében a másik szolga neve, akárcsak a kápláné, Urso/Ursus) által talált hely felét megszerezze az egyház számára.¹¹⁶

Virgil küzdelme nem Odilo herceg ellen irányult, hanem azon bajor gyakorlattal próbált meg szembehelyezkedni, amely alapján a hercegi és nemesi alapítású egyházi javadalmakat az alapító – vagy miként Pongau esetében, a „felfedező” – nemzetség utódai hűbérként visszakapták.¹¹⁷ Virgil közvetetten nagy ellenfele, Bonifác egyházi reformjainak köszönhető, hogy a *cella Maximiliani* esetében ilyen határozottan léphetett fel a püspökség, illetve a Szent Péter-kolostor jogainak védelmében, hiszen csak a bonifáci reform után vált lehetővé, hogy Bajorországban szigorúan elkülönüljenek a hercegi és püspöki kolostorok, illetve templomok.¹¹⁸ A pongau szerzetesi lak és templom esetében természetesen nem beszélhetünk ab ovo hercegi vagy püspöki alapításról, hiszen a *cella Maximiliani* megalapítása idején még nem jött létre a Salzburgi Püspökség, illetve Bajorország nem rendelkezett a kánoni feltételeknek megfelelően felszentelt (megyés)püspökökkel. Odilo saját jogait védendő hercegi joghatóság alá tartozó kolostorok alapítását szorgalmazta, amelyek felszentelésével – épp a püspök részéről a joghatóságra esetlegesen felmerülő igényt kizárandó – nem bajor püspököket bízott meg.¹¹⁹ Miután Virgil nem volt hajlandó elfogadni a herceg által csereként Pongau helyett a Laufenben felajánlott javadalmat, Odilo kénytelen volt a Virgil követelte fele birtokot átadni neki, ahol – mintegy a Salzburgi jogigényt reprezentálendő – a püspök templomot is szentelt.¹²⁰ Ursus ugyanakkor a herceg segítségével Oberalmban templomot emelt, és azt egy Liuti nevű, illetékességi terület nélküli püspökkel, vagyis vándorpüspökkel fel is szenteltette, Virgil azonban

¹¹⁵ „Postea vero, cum Virgilius peregrinus donante Otilone duce suscepit regimen ipsius Iuvavensis sedis et episcopatum, cognita ista supradicta causa venit ad Otilonem ducem et dixit ei omnem hanc causam ab initio per ordinem rogavitque eum secundum iustum iudicium hoc reddere sancto Petro ad ipsam sedem. Sed Otilo noluit eundem Ursum presbiterum suum contristare neque tollere ei illud beneficium ...” (BN 8., 5–6.)

¹¹⁶ „...tunc cepit Virgilius episcopus medietatem inde querere propter illum servum sancti Rudberti Tonazanum nomine, qui hoc ipsum primo cum Latino vicino suo invenit.” (BN 8., 6.)

¹¹⁷ JAHN, 1991. 208.

¹¹⁸ JAHN, 1991. 209.

¹¹⁹ JAHN, 1991. 210.

¹²⁰ BN 8., 7–9.

excommunicatio alá vonta az általa „Viszálynak” (*Discordia*) elnevezett templomot, papjainak pedig megtiltotta, hogy ott istentiszteletet tartsanak.¹²¹ A pongauai szerzetesi lak és birtok további sorsáról a *Libellus Virgilii* – s ezzel a *Breves Notitiae* is – csak annyit jegyez meg, hogy e helyzet változatlan maradt mindaddig, amíg Virgil püspök élt,¹²² vagyis 784-ig. Érdeemes megjegyezni, hogy Virgil eljárása és álláspontja a *cella Maximiliani* feletti joghatóságról kibontakozott vitában sokkal közelebb állott a kontinentális nézeteket képviselő Bonifác eszmeiségéhez, mint a Virgil hazájában elterjedt, a kolostorok feletti rendelkezési jogot az alapító nemzetségek kezében meghagyó ír szokásokhoz.¹²³

A *Libellus Virgilii* harmadik részében¹²⁴ elbeszélte, Gunther gróf által Ottingban alapított szerzetesi lak kapcsán tematizált konfliktus során Virgil hasonló elszántsággal szállt síkra a püspökség jogainak védelméért. Virgil püspökké szentelésének esztendejében, 749-ben Chiemgau körzetben fekvő birtokán egy Otting nevű *cellát*, szerzetesi lakot és ehhez tartozó templomot emelt, s magához hívatta a püspököt, hogy feltárja neki abbéli szándékát, hogy szerzeteseket gyűjtsön ott egybe, élükre apátot rendeljen, s vagyonának egy részét átadván maga gondoskodjék ezek ellátásáról.¹²⁵ Virgil az iránt érdeklődött, hogy kinek a *dominiuma*, joghatósága alá tartoznának az apát és szerzetesei, ám Gunther gróf erre nem volt hajlandó választ adni, mire Virgil megtagadta a templom, a kolostor és az apát felszentelését addig, amíg a kolostor kánonjogi sorsáról nem kap felvilágosítást.¹²⁶ Erre a gróf jobb belátásra tért, s ígéretet tett, hogy a kolostor a kánoni előírásoknak megfelelően kerül megalapításra, s hogy mind a kolostor, mind pedig a templomot s annak minden vagyonát a salzburgi püspök fennhatósága alá fogja adni, amennyiben Virgil hajlandó felszentelni a templomot, amibe Virgil beleegyezván az egész helyet s a *basilicát* Szent István tiszteletére felszentelte.¹²⁷ Ezt követően a gróf az oltárterítő átadásával (*per pallium altaris*) a templomot és annak minden birtokát átadta a püspöknek, hogy azt a kánoni előírásoknak meg-

¹²¹ BN 8., 10–11.

¹²² „*Et ita excommunicata permansit, quo usque Virgilius episcopus vixit.*” (BN 8., 11.)

¹²³ WOLFRAM, 1985. 334; NÉILL, 1985. 78.

¹²⁴ BN 13., 1–7.

¹²⁵ BN 13., 1–2.

¹²⁶ BN 13., 3.

¹²⁷ BN 13., 4–5.

felelően kormányozza (*ad regendum secundum canones*), miként az egyházmegye többi templomát.¹²⁸ A *Libellus Virgilii* elbeszélése szerint tehát a püspök megszerezte Otting kolostorának és templomának joghatóságát, vagyis a vita jóval sikeresebben zárult, mint a néhány évvel korábbi konfrontáció Odilo káplánjával, Ursusszal; kérdésként merül fel azonban, hogy ezen ábrázolás, illetőleg ennek végkifejlete megfelel-e a valóságnak.¹²⁹ Több évtizeddel később, a *Breves Notitiae* megírása–megszerkesztése idején a mű szerzője által a fejezet végére beiktatott utolsó mondatból arról értesülünk, hogy e templom felől utóbb ismét tárgyalásra, eljárásra került sor Arn és Wenilo között Károly király követei, Richolf és Gerold jelenlétében.¹³⁰ Ezek szerint a templom feletti rendelkezési jog vitatott maradt, s a végleges döntés csak 788, Tassiló trónfosztása után született meg¹³¹ – a (peres) felekben felismerhetjük a korábbiak jogutódait, Arnt, Salzburg püspökét, és Wenilót, Gunther nemzetségének tagját.¹³² Az Otting körüli vitákra a *Notitia Arnonis* is utal, s e híradás alapján jó eséllyel feltételezhetjük, hogy e javadalmat még az Agilolfing-uralom idején jogtalanul kiragadták az egyházi joghatóság, s azt csak a Nagy Károly küldötteiből (*missi*) álló bíróság adta vissza a Salzburgi Püspökségnek.¹³³ A Gunther általi alapítás kapcsán a *Notitia Arnonis* csak a herceg engedélyéről ejt szót, amelynél fogva a gróf Ottingot a Szent Péter-kolostornak átadhatta, a püspök szerepéről és a kánoni előírások jelentőségéről hallgat – e gyakorlat, nevezetesen a hercegi *licentia/missio* elégséges volta teljességgel megfelel a korabeli bajor *Eigenkirche/kloster* alapítási szokásainak.¹³⁴ Virgil mind Pongau és a *cella Maximiliani*, mind pedig Otting esetében megkísérelte saját álláspontjának igazát jegyzőkönyvszerűen dokumentálni a *Libellus*

¹²⁸ BN 13., 6–7.

¹²⁹ JAHN, 1991. 289.

¹³⁰ „Rursus placitum est habitum de ipsa ecclesia Arnonis et Wenilonis coram Richolfo et Geroldo legatis domni Karoli regis.” (BN 13., 13.)

¹³¹ WANDERWITZ, 1985. 359.

¹³² JAHN, J.: Virgil, Argeo und Cozroh. Verfassungsgeschichtliche Beobachtungen an bairischen Quellen des 8. und 9. Jahrhunderts. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 130. 1990. 201.; JAHN, 1991. 290.

¹³³ „Cella, que vocatur z’Ottinga, quam construxit Guntharius comis in iure hereditario in pago Chimingaoe in honore sancti Stephani protimartiris, et quod ei Tassilo dux concessit in beneficio ... Ipsam vero cellam iniuste abstractam dominus rex pro mercedis sue augmentum (sic!) iterum revocandam absque ulla contradictione concessit.” (NA 6., 24–25.)

¹³⁴ JAHN, 1991. 290.

Virgiliiben, ám az egyházi/püspöki jogigény érvényesítésére vonatkozó törekvéseit – amint ez az egyéb forrásokkal történő összevetésből kiderül – nem koronázta siker.

Virgil a pongauai templom és szerzetesi lak esetében a Szent Péter-kolostor jogait pusztán a Rupert általi felszentelésre alapította anélkül, hogy kánonjogi előírásokra hivatkozott volna, Otting esetében viszont – még a felszentelés előtt – a kánonokra alapozva érvelését követelte, hogy Gunther gróf mondjon le a templommal és a kolostorral kapcsolatos jogairól, s még a felszentelés feltételeként adja át azokat a püspöknek; tehát mindkét esetben teljességgel eltérő módon indokolta meg az egyházi fennhatóság jogszerűségét.¹³⁵ Már I. Gelasius pápa (492–496) is számos ponton erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a világi templomalapítók jogait visszaszorítsa: rendelkezése értelmében a püspökök csak akkor szentelhetnek templomokat, ha erre előbb Rómától engedélyt kaptak, az alapítóknak pedig a felszentelés előtt le kellett mondani jogaikról, a megalapított templomok ellátásának anyagi fedezetét letétbe kellett helyezniük, s már a IV. és V. században el kellett ismerniük a püspök joghatóságát a magánalapítású templomok, felszerelésük és az ott szolgálatot teljesítő papok felett¹³⁶ – ezen irányelvek természetesen nem érvényesülhettek teljes mértékben, kiváltképp azon területeken nem, ahol az uralkodói (királyi, hercegi) hatalom az egyházi javadalmakra támaszkodott. Bajorországban Bonifác működését megelőzően a kánoni rendelkezések meglehetősen hézagosan juthattak érvényre, a herceg önhatalmúan rendelkezett az általa alapított egyházi intézmények felett, s az egyház feletti joghatóság éppenséggel az uralkodói hatalom lényegi elemét jelentette.¹³⁷ A bajor gyakorlathoz erősen hasonlított a langobard szokásjog, amelynek keretében a templom- és kolostoralapítók megtartották az általuk létrehozott intézmények feletti rendelkezési jogot, s ezúton gondoskodtak egyházi pályára szánt utódaik anyagi biztonságáról, amit még azon aktus is megerősített, hogy a rendelkezési jog „visszaadásáról” okiratot állítottak ki; ezzel nyílt meg az út az ún. papi nemzetségek kialakulására. Véglegesen Nagy Károly számolta fel mind a langobard, mind a bajor területen ezen, a kánoni joggal ellentétes állapotot, ám Bajorországban már a Bonifác létre-

¹³⁵ JAHN, 1991. 291.

¹³⁶ EWIG, E.: Die Merowinger und das Frankenreich. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1988. 111.

¹³⁷ JAHN, 1991. 292.

hozta püspökségek és az általa végrehajtott egyházi reform lehetőséget adott Virgilnek a kánoni rendelkezések szerint őt megillető joghatóság érvényesítésére; bár igyekezetét nem koronázta minden ponton, így például – amint láthattuk – Pongau és Otting esetében siker. Ugyanakkor Bonifác nem alakította ki az egyházmegyéek határait, s az egyes püspökök maguk voltak kénytelenek a világi alapítók rendelkezése alatt álló *Eigenkirche*- és *Eigenkloster*-rendszerrel felszámolni, illetve e javadalmakat saját püspökségükbe integrálni.¹³⁸

A bajorországihoz némiképp hasonló folyamat játszódott le évszázadokkal korábban frank területen is, miután a Khalkedóni, majd az 511-es Orléans-i és Arles-i Zsinat igen széles körű joghatóságot biztosított a püspököknek,¹³⁹ s ennek keretében a püspökök maguknak tartották fenn a jogot az egyházmegyéikben fekvő kolostorok apátjainak kinevezésére és leváltására, templomok, oltárok és papok szentelésére, valamint a kolostori élet szabályainak meghatározására és felülvizsgálatára, ami magával hozta a kolostori vagyon feletti ellenőrzés és diszponálás lehetőségét is. Az alapító és családja nem tarthatta, illetve nem kapta meg a rendelkezési jogot az általa megalapított templom vagy kolostor felett – ez alól csak a királyi alapítású intézmények számítottak bizonyos fokig kivételnek, amelyek saját gazdálkodást és adminisztrációt folytathattak.¹⁴⁰ A VII. század első felében a Frank Birodalomban létrejöttek ugyan kolostorok – így például a luxeuil-i, a rebais-i és a soissons-i Notre-Dame-kolostor –, amelyek felett az alapítók megtarthatták rendelkezési jogukat, a kolostorok pedig szabadon rendelkezhettek a nekik tett adományok felett, ám e privilégiumok alapja nem volt más, mint a megyéspüspök lemondó nyilatkozata az őt de iure canonico megillető jogokról. A Karolingok hatékony erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy mennél több kolostort vonjanak ily módon saját rendelkezési joguk alá, hiszen ezekben is hatalmuk szilárd támaszát tudhatták – a bajor hercegek lényegében csak a frank, uralkodói szintű jogokkal felruházott maior domusok gyakorlatát követték. E tendenciát erősítette az ír kolostorok jogi helyzete is, hiszen az ír szellemben megszervezett kolostorok maguk választhaták meg azon püspököt, akit a szentelési feladatok ellátására felkértek, bizo-

¹³⁸ JAHN, 1991. 293.

¹³⁹ EWIG, 1988. 110.; 134.

¹⁴⁰ JAHN, 1991. 294.

nyos esetekben pedig maga az apáti tisztséget is betöltő püspök kísérelte meg a kolostor számára önálló egyházmegye megszervezését.¹⁴¹ A bajor szokásjog szerint a kolostoralapításhoz uralkodói engedélyre volt szükség, ami egyúttal a hercegi védelmet is magában foglalta, s a hercegek szabadon rendelkeztek mind az általuk alapított, mind pedig a közreműködéssel létrejött kolostorok felett, vagyis a kolostorok teljességgel beépültek a bajor hűbéri rendszerbe. Éppen e gyakorlatot kívánta a bonifáci reform a kolostorok feletti püspöki joghatóság helyreállításával, illetve megteremtésével felszámolni, s e törekvés kikerülhetetlen konfliktust szült a bajor herceg, illetve a nemesség és a bajor megyéspüspökök között, ám ezen összeütközések mögött nem feltétlenül kell komolyabb, a herceg és a püspök között feszülő politikai ellentétet feltételeznünk, miként Odilo és Virgil esetében sem.¹⁴² A Bonifác-féle reform ugyanakkor nem számolta fel Bajorországban a nemesi *Eigenkirche*-rendszert, hiszen a püspökségnek tett *traditio* által kizárták az öröklésből és rendelkezésből a nemzetség szélesebb körét, a püspökség pedig hűbérként, *beneficium*ként visszajuttatta az adományt tevő család meghatározott tagjának a templomot, amiről bíróság előtt is érvényes és bizonyító erővel bíró okiratot állítottak ki – nem tettek tehát egyebet, mint püspöki fennhatóság alá helyezték az *Eigenkirche*-rendszert, s az öröklés rendjét a kánonjog szabályainak segítségével befolyásolták. Az egyes adománytevők, illetve alapítók hatalmától függött, hogy ezen állapot meddig maradhatott fenn, az esetek többségében utóbb – a *traditio* lényegének eleget teendő – természetesen a püspökség szerezte meg a kérdéses templomot és annak javait.¹⁴³

A *Libellus Virgili*ben elbeszélt esetek és az ezekből levont következtetések több, az Agilolfing-dinasztia utolsó két tagjának uralkodása idején megmutatkozó tendenciát tesznek világossá. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a bajor püspökségeket csak Nagy Károly hatalomátvétele után, 798-ban fogták össze az érsekséggé emelt Salzburg irányítása alatt, hiszen az érsekség létrehozása a hercegek jogkörét, s püspökök és az apátok döntéseibe történő beavatkozás lehetőségét nagyban csorbította volna, megfosztotta volna a hercegeket azon joguktól, hogy a zsinatokon maguk elnököljenek.¹⁴⁴

¹⁴¹ JAHN, 1991. 295.

¹⁴² JAHN, 1991. 298.

¹⁴³ JAHN, 1991. 299.

¹⁴⁴ WANDERWITZ, 1985. 360.

Virgil bajorországi működése, Bonifáccal folytatott vitája és a Szent Péter-kolostor, illetve a Salzburgi Püspökség érdekeinek és javainak védelmében vívott küzdelme igen sajátos, bizonyos pontokon az ellentmondást sem nélkülöző, ám végeredményben a szintézis felé mutató viszonyban áll egymással. Virgil csak a nagy ellenfél, Bonifác által lerakott alapokra építve szállhatott síkra – szellemiségében sokkal inkább a frank, mint az ír szokást követve – a kánoni jog érvényesítéséért, s teremthette meg Salzburg első szellemi virágkorát.